

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Β α σ ι λ ε ί ο υ Μ. Βέ λ λ α, Δανιήλ. Εισαγωγή — μετάφρασις ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ καὶ τοῦ ἀραμαϊκοῦ — Κείμενον τοῦ Θεοδοτίωνος — Ἑρμηνεῖα — Ἀθήναι 1966. Σελ. 182.

Ἀναγγελλαντες κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀπὸ τῶν στήλῶν τούτων τὴν ἐκδοσιν τοῦ εἰς τὸ προφητικὸν βιβλίον τοῦ Δανιήλ ὑπομνήματος τοῦ κ. Plöger, ἐρχόμεθα νῦν ἀσμένως νὰ παρουσιάσωμεν τὸ εἰς τὸ σπουδαιότατον, ὅσον καὶ ιδιόρρυθμον καὶ δυσερμηνευτον, τοῦτο βιβλίον, ὑπόμνημα τοῦ καθηγητοῦ κ. Β. Βέλλα ἐκδιδόμενον ὑπ' ἀριθ. 7 ἐν τῇ σειρᾷ τῶν εἰς τὴν Π. Διαθήκην ὑπομνημάτων αὐτοῦ (μετὰ τοὺς ἐλάσσονας προφήτας καὶ τὴν Ρούθ). Ἐν ἑξ παραγράφοις τῆς εἰσαγωγῆς (σελ. 9-27) ἐξετάζονται ἐμβριθῶς τὰ φιλογολικά καὶ θεολογικά καὶ λοιπὰ εἰσαγωγικά ζητήματα τοῦ βιβλίου (προσωπικότης τοῦ Δανιήλ, περιεχόμενον καὶ ἐνότης, χρόνος συγγραφῆς καὶ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου, κείμενον, ἀρχαῖαι μεταφράσεις, διδασκαλίαι, ἰδιάζων χαρακτήρ. τοῦ βιβλίου καὶ βιβλιογραφία). Κατὰ τὸν κ. Β. ὁ Δανιήλ εἶναι ἱστορικὸν πρόσωπον καὶ οὐχὶ φανταστικόν. Τὸ δὲ φερώνυμον βιβλίον διαιρεῖται κατ' αὐτὸν εἰς δύο μέρη, τὸ ἀφηγηματικὸν (α'-ς') καὶ τὸ ἀποκαλυπτικὸν (ζ'-ιβ'), ἑκάτερον τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν συλλογὴν, τῆς δευτέρας τούτων ἀρχομένης καὶ κατὰ τὸν κ. Β. ἀπὸ τοῦ κεφ. ζ', ὡς καὶ κατὰ τοὺς πλείστους ἐρμηνευτάς, ἑκατέρας δὲ τῶν συλλογῶν ἀποτελοῦσης καθ' ἑαυτὴν ἐνότητα. Ἐπίσης ὁ κ. Β., ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν σήμερον ἐκδοχὴν, προτιμᾷ ὀρθῶς τὴν παλαιότεραν γνώμην, ἣν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ὑποστηρίζει σθεναρῶς, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ὁ Ἀγγλος κριτικὸς H. Rowley καὶ καθ' ἣν τὸ βιβλίον τοῦτο ἀποτελεῖ ἐνότητα. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ βιβλίου, βλέπομεν εὐχαρίστως, ὅτι ὁ κ. Β. ἐνθαρρυνόμενος καὶ ἐνταῦθα ὑπὸ τῆς συντηρητικωτέρας στροφῆς ἐναντίον τῆς ἐπικρατοῦσης ἐκδοχῆς περὶ καταγωγῆς αὐτοῦ ἐκ τῆς μακκαβαϊκῆς ἐποχῆς, ἀποδέχεται προσέγγισιν εἰς τὴν περσικὴν ἐποχὴν καὶ δὲν ἀποκλείει τὴν πατρότητα τοῦ Δανιήλ, τοῦλάχιστον κατὰ τὸν πυρῆνα τοῦ βιβλίου, ἀλλ' ἅμα καὶ μεταγενεστέρως προσθήκας. Ἀπὸ δὲ τῆς σελ. 28 ἀρχεταὶ ἡ ὑπερριστατωμένη ἑρμηνεῖα τοῦ βιβλίου κατὰ τὴν καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ὑπομνήμασι τοῦ χρησιμοποιουμένην ὑπὸ τοῦ κ. Β. μέθοδον, προτασσομένου κατὰ διαφόρους ἐνότητας πρῶτον τοῦ ἑβραϊκοῦ καὶ τοῦ ἀραμαϊκοῦ κειμένου μετὰ σχετικῶν κριτικῶν σημειώσεων, ἔπειτα δὲ τῆς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ εὐχρηστοτέρας καὶ εἰς τὰς σημερινὰς ἐκδόσεις τοῦ κειμένου τῶν Ὁ' προτιμωμένης ἑλληνικῆς μεταφράσεως τοῦ Θεοδοτίωνος καὶ ἐπακολουθοῦσης τῆς ἐπιστημονικῆς ἑρμηνείας, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τε Ἑβραϊκοῦ καὶ τοῦ ἀραμαϊκοῦ κειμένου καὶ τῇ βοήθειᾳ καὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ Θεοδοτίωνος, ἀρκούντως ἐνημερωμένης οὐ μόνον περὶ τὴν πατερικὴν, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν σχετικὴν σύγχρονον ἐρμηνευτικὴν παραγωγὴν. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἡ ἑρμηνεῖα περιορίζεται μόνον εἰς τὸν πρωτοκανονικὸν κορμὸν τοῦ βιβλίου, διὸ καὶ θὰ ἠύχόμεθα ἵνα εἰς β' τυχὸν ἐκδοσιν ἐπεκταθῇ ἡ ἑρμηνεῖα καὶ εἰς τὰ λεγόμενα δευτεροκανονικά τεμάρχια, περὶ τῶν ὁποίων δὲν ὑπάρχει μὲν ἐπίσημος ἀπόφανσις τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι οὐδὲ περὶ τῶν ἄλλων βιβλίων τῆς τε Π. καὶ τῆς Κ. Διαθήκης δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ ἐπίσημος ἀπόφανσις, ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ γνώμη θεωρεῖ ταῦτα ὡς ἰσόκυρα πρὸς τὰ πρωτοκανονικά, δαψιλεστάτῃ δὲ τυγχάνει ἡ ἐν τῇ λατρειᾷ τῆς ἀρχαίας καὶ κατ' αὐτὴν καὶ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας χρῆσις, καὶ δὴ ἐν τε τῇ ὕμνογραφίᾳ καὶ τῇ εἰκονογραφίᾳ, ἰσοδυναμοῦσα οἶονεὶ πρὸς ἐπίσημον ἀναγνώρισιν αὐτῶν, συμφώνως πρὸς τὸν γνωστὸν κανόνα *lex orandi lex credendi*. Πάντως οἱ ρωμαιοκαθολικοὶ ἐρμηνευταὶ τοῦ Δανιήλ ἐπεκτείνονται καὶ εἰς τὰ

δευτεροκανονικά τεμάχια, τούτοις δὲ ἠκολούθησε καὶ ὁ ἀειμνηστος π. Ἰωὴλ Γιαννακόπουλος ἐν τῷ σχετικῷ ὑπομνήματι αὐτοῦ.

Π. Ι. Μπρατσιώτης.

The Greek New Testament edited by Kurt Aland, Mathew Black, Bruce, Metzger, Allen Wikgren. Printed by Württemberg Bible Society. Stuttgart. West Germany. 1966. Σελίδες 920.

Πρόκειται περὶ νέας ἐκδόσεις τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐκπονηθείσης τῇ πρωτοβουλίᾳ τῶν Βιβλικῶν ἑταιρειῶν Ἀμερικῆς, Βρετανικῆς, Σκωτικῆς, Ὁλλανδικῆς καὶ τῆς Βυρτεμβέργης καὶ τῇ ἐπιμελείᾳ τῆς ὡς ἄνω διεθνoῦς καὶ διομολογιακῆς ἐπιτροπείας ἐξ εἰδικῶν κριτικῶν, συσταθείσης τῷ 1955, καὶ ἐκδιδομένης ταυτοχρόνως ἐν Ν. Ὑόρκῃ, Λονδίνῳ, Ἐδιμβούργῳ, Ἀμστελδαμῷ καὶ Στουττγάρτῃ. Τῆς ἐκδόσεως ταύτης προτάσσεται ἀγγλιστὶ κοινὸς πρόλογος καὶ κοινὴ εἰσαγωγή καὶ βιβλιογραφία. Ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἐπιτροπῆς (σελ. V-VII) μετὰ τὰ τὰς γενικὰς πληροφορίας περὶ τῆς συστάσεως καὶ συνθέσεως τῆς ἐπιτροπῆς κατατοπίζεται ὁ ἀναγνώστης ἐν πρώτοις περὶ τῶν εἰδικῶν γνωρισμάτων τῆς ἐκδόσεως, ἔπειτα δὲ περὶ τῶν ἐξῆς 4 σταδίων, καθ' ἃ διεξήχθη τὸ ἔργον τῆς ἐπιτροπῆς: 1. Σύγκρισις τοῦ κειμένου καὶ τοῦ κριτικῷ ὑπομνήματος διαφόρων νεωτέρων ἐκδόσεων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐκδόσεως τῶν Westcott καὶ Hort πρὸς καθορισμὸν τῆς ἀξίας τῶν διαφερουσῶν γραφῶν καὶ πρὸς περαιτέρω μελέτην. 2. Συλλογὴ πολυαριθμῶν διαφερουσῶν γραφῶν οὐ μόνον ἐξ ἐντύπων ἐκδόσεων, ὑπομνημάτων καὶ τεχνικῶν μελετῶν, ἀλλὰ καὶ μῆπω χρησιμοποιηθέντων παπύρων, κωδίκων καὶ ἐκλογαδίων. 3. Σύγκρισις ἐξακοσίων περίπου διαφερουσῶν γραφῶν ἐπιλεγειῶν, ὡς μᾶλλον ἀξιοσπουδάστων, ἐν ἐκδόσει τοῦ τε ἑλληνικοῦ κειμένου καὶ τῶν κυριωτέρων ἀγγλικῶν, γερμανικῶν καὶ γαλλικῶν μεταφράσεων. 4. Ἀποκατάστασις τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου, ἐκτίμησις τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀξίας τῶν υἱοθετηθεισῶν γραφῶν καὶ ἀποφάνισις περὶ τῶν ἐν τῷ κριτικῷ ὑπομνήματι περιληπτέων διαφερουσῶν γραφῶν. Ἀκολουθῶς δηλοῦνται οἱ προκριθέντες περιορισμοὶ τῆς παρούσης ἐκδόσεως, ἀναφερόμενοι εἰς τε τὴν παράθεσιν διαφερουσῶν γραφῶν καὶ ἐνδείξων ἐκ χειρογράφων, πατέρων, κριτικῶν ἐκδόσεων καὶ εἰς τὴν ὀρθογραφίαν, ἐν ᾗ προτιμᾶται ἡ τοῦ Λεξικοῦ τῆς Κ.Δ. τοῦ Bauer, καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ σταυροῦ προκειμένου περὶ ἀμέσων χωρίων καὶ ὑπαντιγμῶν. Περαιτέρω παρέχονται πληροφορίαι περὶ τῆς κατανομῆς τῆς μετὰ τῆς κεντρικῆς ἐκδοτικῆς ἐπιτροπῆς συνεργασίας τακτικῶν καὶ ἐκτάκτων συνεργατῶν εἰς διαφόρους τομεῖς τοῦ ἔγχειρήματος, μάλιστα δ' ἐν τῇ χρήσει τῶν μεταφράσεων, τῶν ἐκλογαδίων, τῶν παπύρων καὶ τῶν κωδίκων. Ἐν τέλει δὲ δηλοῦται ὅτι, καθ' ὅσον ἡ παρούσα ἐκδοσις ἀποσκοπεῖ κυρίως εἰς τὴν διευκόλυνσιν τοῦ ἔργου τῶν διαφόρων μεταφραστῶν τῆς Κ. Διαθήκης, ἀποκλείεται πᾶσα τάσις ἀνταγωνισμοῦ πρὸς ἄλλας νεωτέρας ἐκδόσεις αὐτῆς, ἐν αἷς καὶ ἡ συνεχισμένη ἐκδοσις τῶν Nestle καὶ Aland, καὶ ὅτι ἡ ἐκδοτικὴ ἐπιτροπὴ τῆς παρούσης ἐκδόσεως προτίθεται τὴν κατὰ καιροὺς ἀναθεώρησιν τοῦ ἔργου τῆς ἐπὶ τῇ βάσει νέων ἀνακαλύψεων. Ἐν τῇ διεξοδικῇ ἔπειτα εἰσαγωγῇ τῆς ἐκδόσεως ταύτης (X-XVII) καὶ πρὸς διασάφησιν τῶν εἰδικῶν γνωρισμάτων αὐτῆς γίνεται λόγος ἐν γενικαῖς γραμμαῖς περὶ τοῦ κειμένου, τοῦ ὁποῦ ἡ μὲν εἰς στίχους διαίρεσις στηρίζεται κυρίως ἐπὶ τῆς 25ῆς ἐκδόσεως τῶν Nestle Aland, αἱ δ' ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τῶν δημοσιωθεισῶν ὑπὸ τῶν «Ἐνωμένων Βιβλικῶν Ἐκδόσεων» χάριν τῶν μεταφραστῶν, ὡς καὶ περὶ τῆς χρήσεως διαφόρων τεχνικῶν σημείων καὶ ἐπακολουθοῦσι διασαφήσεις περὶ τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος, ὡς καὶ βιβλιογραφία. Ἐπεταί τὸ κείμενον μετὰ τῶν μνημονευθεισῶν ἐπιγραφῶν καὶ τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος (σελ. 1-895) καὶ ἡ ὥραία ἐκδοσις καταλείπεται διὰ πῖνακος τῶν χωρίων ἐκ τῆς II. Διαθήκης σχετιζομένων πρὸς τὰ οἰκία χωρία τῆς Κ. Διαθήκης (σ. 897-920).

Καίτοι ἐπανειλημμένως τονίζεται ἀφ' ἐνὸς ὁ πρακτικὸς σκοπὸς τῆς ἐκδόσεως, ἡ

διευκολύνει δηλ. τοῦ ἔργου τῶν μεταφραστῶν τῆς Κ.Δ., καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι δὲν ἐπιδιώκεται οἰοσδήποτε ἀνταγωνισμὸς πρὸς τὰς ὑπαρχούσας καὶ δὴ καὶ τὴν κυκλοφοροῦμένην ἔκδοσιν, πρέπει νὰ σημειωθῇ ἢ τε σπουδαιότης καὶ ἡ χρησιμότης τῆς ὥραιας ταύτης ἐκδόσεως οὐ μόνον διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην τῆς Κ. Διαθήκης, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὴν τὴν κριτικὴν ἔρευναν τοῦ κειμένου αὐτῆς, ἐφ' οἷς πᾶσι πολλὰ χάριτες ὀφείλονται εἰς τε τοὺς ἐκδότας καὶ τοὺς συνεργάτας αὐτῶν.

II. I. Μπρατσιώτης.

Pierre Benoit, *Exegese und Theologie. Gesammelte Aufsätze*. Patmos-Verlag—Düsseldorf. 1965. Σελ. 336.

Πρόκειται ἐνταῦθα περὶ γερμανικῆς μεταφράσεως ὑπὸ τοῦ Ernst Simon Reich τῶν σπουδαιότερων μελετημάτων τῶν ἐγκρίτων διευθυντῶν τῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ Γαλλικῆς École Biblique πατρὸς Pierre Benoit, ἐκ τῶν πρὸ τριῶν ἐτῶν γαλλιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον *Exegèse et Theologie* εἰς δύο τόμους ἐν Παρίσις ἐκδοθέντων, καὶ δὴ περὶ ἐκείνων, ἅτινα καὶ μέχρι σήμερον εὐρίσκονται ἐν τῷ κέντρῳ τῆς διεθνοῦς ἐπιστημονικῆς συζητήσεως, λόγῳ δὲ τῆς ἐπικαιρότητος αὐτῶν ἐνδιαφέρουσι καὶ μὴ εἰδικούς περὶ τῆς βιβλικῆς ἑρμηνείας ἔρευνήτας. Δικαίως δὲ παρατηρεῖ ὁ ἐν λόγῳ μεταφράστης ὅτι οὐτε ἐν τῷ γερμανικῷ οὔτε ἐν τῷ γαλλικῷ χώρῳ εὐρίσκει τις εὐκόλως ἑρμηνευτὴν συνδυάζοντα τόσον ἁρμορικῶς σαφῆναιαν σκέψεως, ὑποδειγματικὴν μεθοδικότητα καὶ κομψότητα ὅσους, ὡς συμβαίνει παρὰ τῷ συγγραφεῖ τούτῳ». Τοῦ τόμου τούτου προτάσσεται κατάλληλος πρόλογος, μεθ' ὃν ἐπακολουθοῦσιν εἰς ῥέουσιν γερμανικὴν μετάφρασιν 15 μελετήματα κατανεμημένα εἰς 5 κεφάλαια, ὑπὸ τοὺς ἐξῆς τίτλους. 1) Προβλήματα τῆς Βιβλικῆς ἑρμηνευτικῆς, α) Ποῦ ἔγκειται ἡ θεοπνευστία τῆς μεταφράσεως τῶν Ο', β) Σκέψεις περὶ τῆς μορφολογικοστορικῆς μεθόδου.— 2) Περὶ τῆς θεολογίας τῶν Συνοπτικῶν εὐαγγελίων καὶ δὴ α) Ἡ θεότης τοῦ Ἰησοῦ, β) ἡ πίστις κατὰ τοὺς Συνοπτικούς, γ) οἱ εὐαγγελικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς καθιερώσεως τῆς Θ. Εὐχαριστίας καὶ ἡ σημασία αὐτῶν, δ) ἡ θεολογικὴ σημασία τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου.— 3) Ἐκλεκτὰ ζητήματα τῶν παθῶν καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου καὶ δὴ α) ἡ δίκη τοῦ Ἰησοῦ, β) Ὁ Ἰησοῦς πρὸ τοῦ Συνεδρίου, γ) Πραιτώριον, Λιθόστρωτον καὶ Γαββαθᾶ, δ) ὁ θάνατος τοῦ Ἰούδα, ε) ἡ Ἀνάληψις.— 4. Κεντρικὰ προβλήματα τῆς παλαιᾶς θεολογίας καὶ δὴ α) Νόμος καὶ Στρωρὸς κατὰ τὸν Παῦλον. β) σῶμα, κεφαλὴ καὶ πληρῶμα αὐτῶν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τῆς αἰχμαλωσίας, γ) ἡ βιβλικὴ προέλευσις τοῦ ἀποστολικοῦ συμβόλου.— 5) Χριστιανισμὸς καὶ ἐθνικὸς κόσμος (Σενέκας καὶ Παῦλος), Ἐπακολουθοῦσι πίνακες χωρίων, προσώπων καὶ πραγμάτων. Ἡ ὁρθόδοξος θεολογία ἔχει πολλὰ νὰ διδασχῇ καὶ ἐκ τῆς παρουσίας γερμανικῆς ἐπιτομῆς τῶν περισπουδάζοντων βιβλικῶν μελετημάτων τοῦ P. Benoit, περὶ τῆς γαλλικῆς πληρεστεράς ἐκδόσεως τῶν ὁποίων ἐγένετο ἤδη λόγος ὑφ' ἡμῶν ἐν τῇ «Θεολογία» τοῦ 1955.

II. I. Μπρατσιώτης.

Olof Gígon, *Die antike Kultur und das Christentum*. Gütersloher Verlagshaus. Gerd Mohn. 1966. Σελ. 181.

Ἡ πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν καὶ ρωμαϊκὸν πολιτισμὸν σχέσις τοῦ Χριστιανισμοῦ παραμένει οὐ μόνον ἐν τῇ θεολογικῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ φιλολογικῇ καὶ φιλοσοφικῇ ἐρευνῇ θέμα ἀνεξάντλητον, ὡς βλέπομεν καὶ ἐν τῷ μετὰ χεῖρας ἀξιοσπουδάζῳ ἔργῳ. Κυρίως δὲ τὸν συγγραφέα τοῦ ἔργου τούτου ἀπασχολοῦσιν ἐνταῦθα δύο θεμελιώδεις ἀπόψεις τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος, αἵτινες κατ' αὐτὸν χρῆζουσιν περαιτέρω διασαφήσεως καὶ δὴ α) Ποίαις σχέσεσι εὔρην ἐν τῷ ἑλληνορωμαϊκῷ κόσμῳ ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ ὁ Χριστιανισμὸς καὶ β) ποίαν θέσιν ἔλαβεν οὗτος πρὸς τὸ σύνολον τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, περὶ ἧς σχέσεις καὶ

στρέφεται ἡ παροῦσα ἐργασία του. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸ πρῶτον ζήτημα, ἀποφασιστικὴ ὑπῆρξε κατὰ τὸν συγγραφέα κυρίως μὲν ἡ ἰδρυσις ἐνιαίας κοσμοκρατορίας, εἴτα δὲ ἡ ἀποσύνθεσις τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ τῆς ρωμαϊκῆς θρησκείας, ὡς καὶ ἡ φιλοσοφικὴ ἐξέλιξις, ἣν εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὁ Χριστιανισμός. Ὡς πρὸς δὲ τὸ δευτέρον ζήτημα, ὁ συγγραφεὺς εὐρίσκει ἀποφασιστικὴν πρὸ παντὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀντιμετώπισιν τοῦ πολιτιστικοῦ του περιβάλλοντος ὑπὸ τῆς πνευματικῆς του ἡγεσίας, τὴν ὅποιαν προσεπάθει οὗτος νὰ συγκροτήσῃ ἤδη ἀπὸ τῆς δευτέρας χριστιανικῆς γενεᾶς διὰ τῆς στρατολογήσεως ἐπιλέκτων πεπαιδευμένων μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν, συγκεντρουμένης τῆς προσοχῆς τοῦ συγγραφέως ἀφ' ἐνὸς εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τριῶν δεινῶν πνευματικῶν ἀντιπάλων τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἥτοι τοῦ Κέλσου, τοῦ Πορφύριου καὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἀφ' ἐτέρου δὲ εἰς τὴν ἔξαρον τῆς προσφορᾶς τοῦ Αὐγουστίνου, τοῦ ὁποίου τὸ περίφημον ἔργον *De civitate Dei* παρέχει κατὰ τὸν σχεδὸν ἀποκλειστικὸν τοῦτον θαυμαστὴν τῶν δυτικῶν πατέρων, τὸν κ. Gigon, τὸ ἐξαίρετον ὑπόδειγμα τῆς ὑπὸ τοῦ θριαμβεύσαντος Χριστιανισμοῦ ἀπομυζήσεως τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, παραθεωρουμένης τῆς πρωτοπόρου συμβολῆς τῆς χριστιανικῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς καὶ δὴ καὶ τῆς πλειάδος τῶν κυριωτέρων τῆς πνευματικῶν ἐκπροσώπων ἀπὸ τοῦ Εἰρηναίου καὶ τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως καὶ τοῦ Ὁριγένους μέχρι τῶν μεγάλων αὐτῆς οἰκουμενικῶν διδασκάλων Ἀθανασίου καὶ τῶν Καππαδοκῶν πατέρων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ «ἀπροκατάληπτος ἀναγνώστης», κατὰ τὸν κ. Gigon, «δὲν θὰ εὑρῇ ἓνα μᾶλλον ἐνδιαφέροντα λόγιον ἐνὸς τόσο ἐκκεντρικοῦ συγγραφέως, ὅσον ὁ Λατίνος Ἀρνόβιος (σελ. 63). Αἱ ἰδέαι αὐταὶ τοῦ συγγραφέως ἀναπτύσσονται μετὰ μονομεροῦς μαθήσεως καὶ δυνάμεως ἥδη ἐν τῷ προλόγῳ (σ. 7-9) καὶ τῇ εἰσαγωγῇ (10-17), ὡς καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς κεφαλαίοις τοῦ ἔργου: Πολιτικὴ ὕψη τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου (σ. 18-33), Ἡ Φιλοσοφία καὶ αἱ σχολαὶ τῆς (34-69), Ποίησις καὶ ἐπιστήμη (70-74), Ἡ ἀρχαία θρησκεία, καισαρολατρία καὶ κλασσικὴ θρησκεία (75-85), Αἱ μυστηριακαὶ θρησκεῖαι (84-103), Ἡ πολεμικὴ τῶν φιλοσόφων κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ: Κέλσος, Πορφύριος, Ἰουλιανὸς (104-126). Ἡ κατακλείς τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ: Τὸ ἔργον τοῦ Αὐγουστίνου *De Civitate Dei* (127-141). Συστηματικὴ ἐπισκόπησις: Ἱστορία, Θεολογία καὶ μορφή τῆς ζωῆς, ὅπερ ἐκτενέστατον κεφάλαιον ἀποτελεῖ καὶ τὴν κατακλείδα, ἀλλὰ καὶ τὸ μάλιστα ἐνδιαφέρον τμήμα τοῦ ὅλου ἔργου (σ. 142-181), τοῦ ὁποίου αἱ θέσεις ὑποστηρίζονται καὶ διασαφίζονται διὰ 246 ὑποσημειώσεων ἀναπληρουσῶν ἐν μέρει πῖνακας προσώπων καὶ πραγμάτων καὶ δὴ καὶ βιβλιογραφίαν. Ἐκ τῆς ἐν λόγῳ κατακλείδος σημειοῦμεν τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα ἰδίᾳ ἡμᾶς τοὺς Ἑλλήνας περὶ τῆς κλασσικῆς παιδείας: «Ὁ Χριστιανισμὸς κατῴρθωσεν τὴν οἰκιοποιήσιν τὴν ἀρχαίαν παιδείαν, χωρὶς νὰ διακινδυνεύσῃ σοβαρῶς ἡ ἰδίᾳ αὐτοῦ οὐσία». Καὶ περαιτέρω ἐπικαλεῖται τὸ παράδειγμα τῆς καὶ ἐν χώραις τῆς Δύσεως τελοῦσαις ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν Ὀστρογότθων καὶ τῶν Βησιγότθων ἐπιδράσεως τῆς κλασσικῆς παιδείας ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῶν προσπαθειῶν τοῦ Κασσιωδόρου καὶ Ἰσιδώρου τοῦ Σεβίλλης.

Π. Ι. Μπρατσιώτης

© ἡ σέως Τζαννετά του. Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Τὸ Πρακτικὸν τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας τῆς Κεφαλληνίας τοῦ 1264 καὶ ἡ ἐπιτομὴ αὐτοῦ. Κριτικὴ ἐκδοσις μετὰ 26 φωτοτυπιῶν μερῶν τοῦ πρωτοτύπου. Ἐν Ἀθήναις 1965. Σελ. 185.

Ἐν τῷ παρόντι τόμῳ ἔχομεν ἐπιμελημένην καὶ λίαν εὐπρόσδεκτον συμβολὴν εἰς τὴν βραχυτάτην ἱστορίαν τῆς φραγκοκρατουμένης Κεφαλληνίας κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα. Πρόκειται δὲ περὶ μακροῦ κτηματολογίου τῆς Λατινικῆς ἐπισκοπῆς τῆς νήσου συντεταγμένου ἑλληνιστῇ, περὶ οὗ εἶχε καίμει λόγον ἡδη τὸ 1932 ἐν τοῖς «Ἑλληνικοῖς» (σελ. 329 ἐξ.) ὁ μετὰ ταῦτα καθηγητὴς καὶ νῦν ἀκαδημαϊκὸς κ. Δ. Ζακυθινός, καὶ διὰ τοῦ ὁποίου διαφω-

τίζεται κατὰ τὸν κ. Τζ. «ἡ ἐσωτερικὴ ἱστορία τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος νήσου, καθ' ὅσον ἐν αὐτῇ παρέχονται καὶ εἰδήσεις ἱκανῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς καὶ δὴ γλωσσικῆς καὶ οὐχὶ ἀπλῆς ἐκκλησιαστικοῖς ἱστορικῆς σημασίας». Εὐλόγως δὲ τονίζεται καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ κειμένου τούτου διὰ τὴν σπουδὴν τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀλλ' εἶναι προφανὴς ἡ σημασία αὐτοῦ ἰδίᾳ διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Κεφαλληνίας, ἐμμέσως δὲ καὶ τῶν λοιπῶν Ἰονίων νήσων, ὡς καὶ τῆς Εὐβοίας καὶ τῶν Κυκλάδων καὶ ἄλλων φραγχοκρατουμένων ἑλληνικῶν χωρῶν. Τὸ περιεχόμενον τῆς παρούσης κριτικῆς ἐκδόσεως προσλαμβάνει ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα, καθ' ὅσον στηρίζεται οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ πρώτου τοῦ ἐν λόγῳ Πρακτικοῦ, ὅπερ εἶχεν ἀποτελέσει τὸ θέμα καὶ τῆς ἐπὶ διδασκαλίᾳ διατριβῆς τοῦ κ. Τζ., (1939), ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ περὶ τὰ τέλη τοῦ 13' αἰῶνος μεταγλωττισθέντος ἀντιγράφου, ὡς καὶ τῆς ἐντολῆς τοῦ Λατίνου ἐπισκόπου Giacinto Conigli ὑπὸ Κεφαλλήνος ἱερέως ἐκπονηθείσης ἐπιτομῆς, τῶν ὁποίων κειμένων ἀπολεσθέντων κατὰ τοὺς σεισμοὺς τῆς νήσου τὸ 1953 σώζονται εὐτυχῶς φωτοτυπία τοῦ πρώτου τοῦ παραχωρηθεῖσαι εἰς τὸν κ. Τζ. πρὸς ἔκδοσιν ὑπὸ τοῦ κ. Ζακυθινοῦ καὶ δακτυλογραφηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἐκδότη, ὡς καὶ τὸ ἀντίγραφον τῆς ἐπιτομῆς, πλὴν οὐχὶ πλήρη. Ταῦτα δὲ καὶ παρατίθενται ἐνταῦθα, κατόπιν μνείας τῶν προηγηθεῶν ἀτελῶν ἐκδόσεων καὶ ἐμπεριστατωμένης εἰσαγωγῆς (σ. 1-27), μετὰ κριτικῶν ὑπομνημάτων, ἀκολουθῶς δ' ἐπισυνάπτονται καὶ πίνακες λέξεων, ὀνομάτων προσώπων καὶ τόπων καὶ ἀμφιστοιχιῶν τοῦτε Πρακτικοῦ καὶ τῆς Ἐπιτομῆς, ὡς καὶ τῶν περιεχομένων τοῦ τόμου (σ. 130-185) καὶ ἐπακολουθοῦσιν 26 φωτοτυπία μερῶν τοῦ πρωτοτύπου τῶν Πρακτικῶν, ἐν τέλει δὲ καὶ προσθήκαι καὶ διορθώσεις τοῦ κ. Τζ. Τέλος ὡς σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι αἱ διαπάναι τῆς παρούσης ἐκδόσεως ὀφείλονται εἰς τὴν πρόφροναν ἐνίσχυσιν τοῦ Βασιλικοῦ Ἰδρύματος ἑρευνῶν, τὸ ὁποῖον δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι ἔτι προθυμότερον θὰ ἐπεχοῦρει μίαν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Βυζαντινοῦ κειμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἔαν εἶχε γίνεαι δεκτὴ (οὐχὶ βεβαίως ὑπὸ τοῦ ἐν λόγῳ Ἰδρύματος) ἡ πρὸ ἐπτά ἐτῶν γενομένη εἰσῆγησις τοῦ ὑποσημειουμένου, ἀναλαμβάνοντος τὴν προεδρίαν τῆς Ἀκαδημίας. Ἀλλὰ θαρσεῖν χρή, ταχ' αὖριον ἔσσειτ' ἄμεινον».

Π. Ι. Μπρατσιώτης.

Werner Jaeger, Humanisme et Théologie. Les éditions du Cerf. Paris 1956. Σελ. 124.

Τοῦ αὐτοῦ: A la naissance de la Théologie. Éditions du Cerf. Paris 1966. Σελ. 268.

Εὐχαρίστως παρουσιάζομεν καὶ γαλλικὴν μετάφρασιν ἀμφοτέρων τῶν περισπουδαστῶν, ἰδίᾳ διὰ θεολόγους, ἔργων τοῦ κορυφαίου τῶν τελευταίων ἐτῶν ἑλληνιστοῦ καὶ χριστιανοῦ ἀνθρωπιστοῦ, ἄλλοτε μὲν καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου, ἀπὸ δὲ τοῦ 1936 καθηγητοῦ ἐν Σικάγῳ καὶ Harvard καὶ ἀποβιώσαντος τὸ 1962. Ἀμφοτέρω τὰ ὡς ἄνω βιβλία, δημοσιευθέντα τὸ πρῶτον ἀγγλιστί, ἐκυκλοφορήθησαν ἀκολουθῶς καὶ γερμανιστί, ἔπειτα δὲ καὶ γαλλιστί, τὸ δὲ πρῶτον καὶ ἑλληνιστί. Τοῦ πρώτου βιβλίου ὑπόκειται ὡς βάσις ὁμιλία γενομένη τῇ προσκλήσει τοῦ καθολικοῦ πανεπιστημίου τῆς Marquette ἐν Ἡνωμ. Πολ. Β.Α. εἰς μνήμην Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου, προστάτου τῆς ἐν λόγῳ ἐταιρείας, ἀγομένην τὴν 7 Μαρτίου, ἥτις ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸν τίτλον Humanity and Theology, ὅπερ θέμα ἐνεπνεύσθη, ὡς παρατηρεῖ οὗτος ἐν τῷ προλόγῳ του, ἐκ τε τῆς ιδιότητος τοῦ τιμωμένου καὶ τῆς πρὸς τὴν ἀριστοτέλειον φιλοσοφίαν γνωστῆς σχέσεως ἐκείνου. Συγκεκριμένως δὲ τὸ θέμα τῆς ἐν λόγῳ ὁμιλίας εἶναι, ὡς πάλιν παρατηρεῖ ὁ ἴδιος, «τὸ πρόβλημα τῆς θεοκεντρικῆς θέας τοῦ κόσμου κατὰ τὸν Θωμᾶν καὶ τῆς σχέσεως τοῦ προβλήματος τούτου πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἰδανικὸν τῆς κλασσικῆς παιδείας καὶ παραδόσεως, ὡς θεμελιώδους βάσεως παντὸς οὐμανισμοῦ». Ὁ Jaeger διαιρῶν τὴν ὁμιλίαν του εἰς τρία μέρη ἐξετάζει α) τὴν οὐμανιστικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς θεοκεντρικῆς θέας τοῦ κόσμου κατὰ

τὸν Θωμᾶν, (σ. 33-38), β) τοὺς *ιδιάζοντας* *χαρακτῆρας* τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἱγ' αἰῶνος (σ. 41-59) καὶ γ) τὴν θέσιν τοῦ οὐμανισμοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὴν θεολογίαν, τοῦ ὁποίου ὅρου ὑπογραμμίζει τὴν ἑλληνικὴν καταγωγὴν. (σ. 63-87). Ἐν δὲ τῷ ἐπιλόγῳ (σ. 91-100) συνάγονται τὰ συμπεράσματα τῆς μελέτης τοῦ ζητήματος ἐκ τῶν ὡς ἄνω τριῶν ἐπόψεων. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὸν ὅρον *θεολογία*, ὃν μεταχειρίζεται ὁ Jaeger ὡς δευτερον σκέλος τοῦ τίτλου τῆς παρούσης ὁμιλίας του, δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι δὲν πρόκειται περὶ *χριστιανικῆς* θεολογίας, ἀλλὰ περὶ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ὅρου χρησιμοπονηθέντος ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος (Πολιτ. Β 379,5-6) πρὸς δῆλωσιν τῆς λεγομένης «*φυσικῆς θεολογίας*» τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἥτις ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τὴν μεσαιωνικὴν *χριστιανικὴν* σκέψιν (βλ. σελ. 74 ἐξ. καὶ 118) καὶ περὶ ἧς βλέπε κατωτέρω. Ὡς πρὸς δὲ τὸ ἕτερον σκέλος τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου τούτου, δηλ. τὸν ὅρον *οὐμανισμός*, τὸ δημιουργημὰ τοῦτο τῶν περὶ τοῦ οὐμανισμοῦ τοῦ ἱγ' καὶ ιδ' αἰῶνος ἱστορικῶν τοῦ ἱθ' αἰ., ὁ J. ἀντιδιαστέλλει ἀπὸ τοῦ ἀνθρωποκεντρικοῦ καὶ ἀγνωστικιστικοῦ οὐμανισμοῦ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ὠρισμένων φιλοσόφων τοῦ ἱθ' αἰῶνος τὸν τε θεοκεντρικὸν οὐμανισμόν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τὸν *χριστιανικὸν* τῶν Ἑλλήνων πατέρων τοῦ δ' αἰῶνος καὶ τοῦ Αὐγουστίνου, ἀλλὰ καὶ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου, τοῦ ὁποίου οὐμανισμοῦ θαυμαστῆς καὶ δὴ καὶ θιασώτης τῆς Humanitas Christiana τ. ἔ. τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς παιδείας τυγχάνει οὗτος. Τὸ σοφὸν τοῦτο καὶ λίαν συμπαθητικὸν βιβλίον κατακλείεται διὰ πολυπληθῶν καὶ σπουδαίων σημειώσεων (σελ. 103-123).

Ὡς πρὸς δὲ τὸ δεύτερον τῶν ἀνωτέρω σημειωθέντων βιβλίων τοῦ Jaeger, τὸ φέρον τὸν *χαρακτηριστικὸν* τίτλον *A la naissance de la Théologie* καὶ τὸν ὑπότιτλον *Essai sur les Présocratiques*, τοῦτο περιληφθὲν εἰς τὰς Gifford Lectures ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τῆς University Press τῆς Ὁξφόρδης τῷ 1947, ὑπὸ τὸν τίτλον *The Theology of the Early Greek Philosophers* καὶ γερμανιστὶ ἐν Στουτγάρτῃ ὑπὸ τοῦ Kohlhammer Verlag τῷ 1953 ὑπὸ τὸν τίτλον *Die Theologie der frühen Griechischen Deuter* καὶ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν διασκέδασιν τῆς εὐρέως διαδεδομένης ἐν τῇ Δύσει προκαταλήψεως νὰ προβάλλωνται οἱ Ἑλληνες προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι, ὡς δῆθεν πρὸδρομοὶ τῶν συγχρόνων ἡμῖν ἀπίστων, κατ' εἰκόνα μὲν καὶ ὁμοίωσιν αὐτῶν, ὑπὸ δὲ τὴν πρόφασιν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχεν ὀνομάσει αὐτοὺς «*φυσικούς*». Ἡ προσπάθεια λοιπὸν τοῦ Jaeger, στηριζομένη ἐπὶ λιπαρωτάτης προσωπικῆς του ἐρεῦνης ἀπέβλεπεν νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν πραγματικότητα ἀποδεικνύουσα, ὅτι οἱ ἀληθινοὶ κληρονόμοι τῶν προσωκρατικῶν δὲν εἶναι οἱ νεωτερίζοντες σοφοὶ τῆς συγχρόνου Φυσικῆς, ἀλλ' οἱ *χριστιανοὶ* θεολόγοι, οἱ ζητοῦντες νὰ ἀναχθῶσιν ἐκ τοῦ κόσμου εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεόν, ὡς καὶ οἱ πρῶτοι ἐκείνοι Ἑλληνες φιλόσοφοι, οἱ γενόμενοι ἱδρυταὶ τῆς λεγομένης «*φυσικῆς θεολογίας*». Ἀφορμὴ δὲ εἰς τὸ τοιοῦτο ἐγχείρημα ἔδωκεν εἰς τὸν ἐπιφανῆ τοῦτον ἑλληνιστὴν, ὡς παρατηρεῖ ὁ ἴδιος ἐν τῇ εἰσαγωγῇ του, (σελ. 7), ἡ ρητὴ ἐπιθυμία τοῦ λόρδου Gifford, θεσμοθέτου τῶν *φερονῶν μαθημάτων*. ἵνα ταῦτα πραγματευόμενοι προβλήματα ἀναγόμενα εἰς τὸν κύκλον τῆς λεγομένης «φυσικῆς θεολογίας» καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτῆς. Ἀκριβῶς δ' ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ ἔργου (σελ. 8-16) πραγματεύεται περὶ τῆς ἐννοίας τῆς «φυσικῆς θεολογίας» (Theologia naturalis), καλουμένης οὕτω κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν ὑπερφυσικὴν θεολογίαν, καὶ δὴ καὶ περὶ αὐτῆς ταύτης τῆς θεολογίας, δημιουργήματος, ὡς ἐννοίας καὶ ὡς ὅρου, τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ περαιτέρω περὶ τῶν ἀπαρχῶν τῆς θεολογίας, ἀναζητητέων παρὰ τοῖς προσωκρατικοῖς φιλοσόφοις, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Αὐγουστίνου καὶ πλέον προσφάτως αὐτοῦ τοῦ Wilamowitz, ἀναζητήσαντος δι' αὐτὰς ἐν τῷ ἔργῳ του *Der Glaube der Hellenen* θέσιν ἐν αὐτῇ τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοκείας· δηλοῖ δ' ἐν τέλει ὅτι ἡ πρώτη ὠθησις πρὸς ἐνασχόλησιν περὶ τοῦ προσωκρατικοῦ Ἑλληνικοῦ φιλοσόφου ἀφοίκεται τὸ μὲν εἰς τοὺς ἐπιφανοὺς φιλόλογους Diels καὶ Wilamowitz, τὸ δὲ εἰς τὴν ἀφιέρωσιν μέγαλον μέρος τῆς ζωῆς αὐτοῦ τοῦ ἰδίου εἰς τὴν μελέτην τῆς *χριστιανικῆς* παραδόσεως τῶν πρώτων μ.Χ. αἰῶνων.

Τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ἔργον διαμερίζεται εἰς δέκα συμμετρικὰ κεφάλαια, ἐν οἷς εὐρη-

ται ἀποθησαυρισμὸν καταπλήσσουσα μάθησις καὶ σοφία, ἐν συνδυασμῷ μετὰ σπανίας εὐθυκρισίας καὶ δὴ καὶ δι' ἓνα φιλόλογον θεοσεβείας. Ἐκ τούτων ἐν τῷ α' κεφαλαίῳ πραγματεύεται περὶ τῆς Ἡσιόδου καὶ τῆς Θεογονίας αὐτοῦ (σ. 17-24), ἐν τῷ β' περὶ τῶν Μιλησίων φιλοσόφων καὶ περὶ τῆς θεολογίας τῶν φιλοσόφων τῆς φύσεως (25-44), ἐν τῷ γ' περὶ τοῦ Ξενοφάνους καὶ τῆς διδασκαλίας περὶ ἐνὸς Θεοῦ (45-62), ἐν τῷ δ' περὶ τῶν θεογονικῶν τῶν λεγομένων Ὀρφικῶν (63-80), ἐν τῷ ε' περὶ τῆς θεϊότητος τῆς ψυχῆς (81-98), ἐν τῷ ζ' περὶ τοῦ Παρμενίδου καὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ ὄντος (99-118), ἐν τῷ ζ' περὶ τοῦ Ἡρακλείτου (119-138), ἐν τῷ η' περὶ τοῦ Ἐμπεδοκλέους (139-166), ἐν τῷ θ' περὶ τῶν θεολογούντων διανοητῶν Ἀναξαγόρα καὶ Διογένης (167-184) καὶ ι' περὶ τῶν θεωριῶν περὶ φύσεως καὶ καταγωγῆς τῆς θρησκείας (σ. 185-204). Τὸ δὲ θαυμάσιον ἔργον κατακλείεται, κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ μεγάλου συγγραφέως αὐτοῦ, διὰ πολυπληθῶν καὶ διαφωτιστικωτάτων, (76) σημειώσεων κατὰ κεφάλαια (σελ. 205-267), ὡς καὶ διὰ πίνακος τῶν περιεχομένων (σελ. 269). Ὁφείλεται εὐγνωμοσύνη καὶ εἰς τοὺς μεταφράστας τῶν ἔργων τούτων, διὰ τοῦ κόπου τῶν ὁποίων διευρύνονται μεγάλως οἱ κύκλοι τῶν μελετητῶν αὐτοῦ, εἰς τοὺς ὁποίους ἐλπίζομεν ὅτι θὰ περιλαμβάνωνται καὶ πολλοὶ Ἑλληνες.

II. I. Μπρατσιώτης.

St. Porúbcan S. J., Sin in the Old Testament. A Soteriological Study (Aloisiana, 3) Roma 1963, Σελ. XVI+632.

Ἡ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁλονὲν αὐξανομένη παλαιοδιαθηκικὴ παραγωγὴ ἀλύπτει πλείστους τομεῖς τῆς ἐπιστήμης τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης πλὴν τοῦ θεολογικοῦ. Διὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους λόγους, δημοσιεύματα ἀφορῶντα εἰς τὴν θεολογίαν τῆς Π. Διαθήκης εἶναι σχετικῶς ὀλίγα. Ἐπὶ τινων δὲ θεμάτων, ὡς εἶναι τὸ περὶ ἁμαρτίας, δὲν ὑπάρχει ἀξία λόγου βιβλιογραφία. Μίαν σημαντικὴν ἐνίσχυσιν ταύτης δύναται τις νὰ θεωρήσῃ τὴν ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον παρουσιαζομένην ἐργασίαν τοῦ Porúbcan. Πρόκειται περὶ λίαν ὀγκώδους ἔργου, βασιζομένου εἰς ἐξονυχιστικὴν φιλολογικὴν καὶ θεολογικὴν ἔρευναν πάντων τῶν χωρίων τῆς Π. Διαθήκης, τῶν ἀφορώντων ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν ἁμαρτίαν. Ἡ ἀσυνήθης ἔκτασις τοῦ βιβλίου εὐλόγως προσελκύει τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου.

Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ὁ σ. ἀσχολεῖται κυρίως περὶ τὴν διασάφειν τῆς μεθόδου, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησε διὰ τὴν ἐπιχειρουμένην ἔρευναν (σελ. XIII-XVI). Καὶ ἐν πρώτῳ διευκρινίζει τὰ τῆς φύσεως τῆς ἐργασίας του, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει ὡς «σωτηριολογικὴν», ἐπεξηγῶν ἐν συνεχείᾳ, ὅτι διὰ τούτου ἐννοεῖται ἡ βιβλικὴ διδασκαλία ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν λύτρωσιν ἐκ τῆς ἁμαρτίας καὶ τῶν συνεπειῶν αὐτῆς (σελ. XIII). Ἡ ὅλη μελέτη διαιρεῖται εἰς τρία ἐκτενῆ κύρια μέρη καὶ ἐν βραχὺ παράρτημα.

Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει, τῷ καθαρῶς φιλολογικῷ, γίνεται συστηματικὴ ἀνάλυσις τῶν διαφόρων ὄρων, τῶν χρησιμοποιομένων πρὸς δήλωσιν τῆς ἐννοίας τῆς ἁμαρτίας, τῶν ἀντιθέτων καὶ ἄλλων σχετικῶν πρὸς αὐτὴν ἐννοιῶν. Διακρίνονται δ' ἐν αὐτῷ τρία τμήματα. Ἐν τῷ πρώτῳ ἐξετάζονται οἱ οἰκεῖοι ἑβραϊκοὶ ὅροι, ἐν τῷ δευτέρῳ οἱ ἀραμαϊκοὶ καὶ ἐν τῷ τρίτῳ οἱ ἑλληνικοί. Τὸ ἑβραϊκὸν τμῆμα χωρίζεται εἰς δέκα ἐπτά παραγράφους, ἐν ταῖς ὁποίαις ἐξετάζονται αἱ ἑξῆς ἑβραϊκαὶ ρίζαι: 1) ht' 2) nq 3) 'wh—'wl 4) 'sm 5) ps' 6) mrd, mrh, srr, m'l, sug 7) rs' 8) sdq, spt, ysr, tmm, 'qs, ykh, nkh, ysr 9) 'wn, sw' bly' l 10) qds, hll, hrm, thr, tm', hnp, zkh-zkk, brr 11) kzb, sqr, rmh, bgd, khs, 'mn, hsd 12) n' s, m' s, k' s, znh, to 'eba, sgh-sgg, tob, r' 13) ydh, kn', rqd, slm, nqm, gml, sub 14) ns' 15) slh, mhh, ksh, hlh, 'br-he'bir, hsb 16) kpr 17) rsh (σελ. 4-107). Ἐν σελ. 67 σημειοῦται ἡ ρίζα kb', ἐνῶ πρόκειται περὶ τῆς kn'. Διὰ τὴν φιλολογικὴν ταύτην ἔρευναν ὁ σ. χρησιμοποιοεῖ ἀφθονον ὕλικόν ἐκ τῶν κλασικῶν ἔργων τῶν L. Köhler-W. Baumgartner, Lexikon in Veteris Testamenti Libros, Leiden, 1958, P. Joüon, Grammaire

de l' hébreu biblique, Rome, 1947⁸, S. Mandelkern, Veteris Testamenti concordantiae Hebraicae atque Chaldaicae, Leipzig, 1895 (Graz, 1955⁹) καὶ τινῶν ἄλλων, εἰς τὰ ὅποια σποραδικῶς παραπέμπει. Καταφανὴς εἶναι ἡ ἐξάρτησις τοῦ σ. ἐκ τοῦ πρώτου τῶν τριῶν τούτων ἔργων, τὸ ὅποιον ἰδιαίτερώς ἐκτιμᾷ ὡς «ἀξιόπιστον» (σελ. 3). «Ὅ,τι δ' ὀφείλει εἰς τὰ ὡς ἄνω ἔργα δὲν παραλείπει νὰ ἀναφέρῃ (βλ. π.χ. σελ. 11, 36, 38, 39, 47, 49, 52, 53). Παρὰ τὴν ἐξάρτησίν του ὁμοῦς ταύτην δὲν διστάζει νὰ διατυπώσῃ καὶ ἰδίας καὶ δὴ διαφόρους ἀπόψεις (βλ. προχείρως σελ. 15, 16, 89, 90). Ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν ἀναφερθέντων ὄρων χρησιμοποιεῖ δαψιλῶς παλαιοδιαθηκικά χωρία εἰλημμένα γενικῶς, μετὰ τινος «προσαρμογῆς», ἐκ τῆς Revised Standard Version, 1954 καὶ τοῦ ἔργου τοῦ R. H. Charles, The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in english, vol. I (Oxford, 1913). Τὸ ἀραμαϊκὸν τμήμα χωρίζεται εἰς δέκα ὀκτὼ βραχέας παραγράφους, ἐν ταῖς ὁποῖαις καθ' ὅμοιον τρόπον ἐξετάζονται ἱσάριθμοι ἀραμαϊκοὶ ὅροι καὶ δὴ 1) ht' 2) 'wy-'wl 3) 'sm 4) hub 5) mrd 6) sqr 7) mry 8) st' 9) srb 10) nkl 11) zkk-zky 12) trs 13) hsd, qst, qds, hrm, rs', bis, tmm-selim 14) dky 15) s'b 16) sbq 17) kpr, re'e, hnn-hus 18) prq (σελ. 107-113). Διὰ τὸ τμήμα τοῦτο χρησιμοποιεῖται κυρίως τὸ ἔργον τοῦ M. Jastrow, A dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi and the Midrashic literature, I-II, New York, 1950. Ἐν τῷ τρίτῳ τμήματι ἐρευνῶνται εἴκοσι σχετικοὶ πρὸς τὸ θέμα ἑλληνικοὶ ὅροι καὶ δὴ 1) ἁμαρτάνω, ἁμαρτήμα, ἁμαρτία, ἁμαρτωλός 2) νόμος, ἀνόμημα, ἀνομία, ἀνομος 3) δίκη, δίκαιος, δικαιοσύνη, δικαίωμα, δικαιοσύνη, δικάζω, δικαίω, ἄδικος, ἀδίκημα, ἀδικία, ἀδικῶ 4) σέβομαι, σέβημα, σέβασμα, σεβαστός, ἀσεβῶ, ἀσεβής, εὐσεβής, ἀσέβημα, ἀσέβεια 5) πείλω, πεπολθῆναι, ἀπειθῶ, ἀπειθής, ἀπειθεία 6) παραβαίνω, παράβασις 7) παραπίπτω, παρὰπτωμα, παρὰπτωσις 8) ἀφίστημι, ἀπόστασις, ἀποστατῶ, ἀποστάτης, ἀποστασία 9) πλημμέλεια, πλημμελής, πλημμέλῃς, πλημμέλῃς, πλημμελῶ 10) δόλος, δόλιος 11) ἀθῶος, ἔνοχος 12) μῶμος, ἄμωμος, ἀμώμητος, ἀμωμότης 13) ἄγιος, καθαρός, ἀκάθαρτος, ἀλήθεια, ἔλεος 14) μισῶ, μισός, μίσους, μίσμα, ἀμίστος 15) ὁσιος, ὁσιότης, ὁσιῶ, ἀνόσιος, ἀνοσιότης 16) ἀνατλήμι, ἀνάθεμα, ἀναθεματίζω 17) ἰλέομαι, ἰλάσκομαι, ἰλεος, ἰλασμα, ἰλασμός, ἰλαστήριος, ἰλαστής, ἰλέωσις, ἐξίλασις, ἐξίλασμός, ἐξίλασμα 18) ἀφίημι ἄφεσις 19) ἐξαγορεύω 20) λύτρον, λύτρωσις, λυτρωτής, ἀπολυτῶ, ἀπολύτρωσις (σελ. 114-122). Παραδόξως τὰ λήμματα ταῦτα εἶναι μεταγεγραμμένα εἰς τὴν λατινικὴν. Ἐν σελ. 119 σημειοῦνται αἱ λέξεις a m a m o s καὶ m i a m o s. Προφανῶς πρόκειται περὶ τοῦ α μ ω μ ο ς καὶ μ ι α ρ ὁ ς. Διὰ τὸ ἑλληνικὸν τμήμα τῆς ἐρεῦνης τοῦ ὁ σ. χρησιμοποιεῖ τὸ ἔργον τῶν H. G. Liddell-R. Scott, A Greek-English Lexikon (a new edition revised and augmented throughout by H. C. Jones), Oxford, 1925-40. Εἶναι ἀξία προσοχῆς καὶ ἀσυνήθης ἡ ἐπέκτασις εἰς τόσους πολλοὺς ὅρους ἐν τε τῇ ἑβραϊκῇ καὶ τῇ ἀραμαϊκῇ καὶ δὴ τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ. Τοῦτο δὲ καθιστᾷ πλέον ἐμφανῆ καὶ τὴν εὐρείαν ἑκτασιν, τὴν ὁποῖαν ὁ σ. ἐπιθυμεῖ νὰ δώσῃ εἰς τὴν ὅλην ἐργασίαν του. Καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀνάδειξιν τοῦ στοιχείου τούτου ἀπέβλεπεν ἡ ὡς ἄνω παράθεσις πάντων τῶν λημμάτων, τὰ ὅποια ὁ σ. ἐπεξεργάζεται γλωσσικῶς.

Ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει ἐρευνᾶται ἡ φύσις τῆς ἁμαρτίας. Ἐν ἀρχῇ ἐκτίθενται αἱ ἐπικρατοῦσαι περὶ αὐτῆς ἀντιλήψεις ἐν ταῖς θρησκείαις τῶν Μεσοποταμίων, τῶν Χεττιῶν, τῶν Χανααναίων καὶ τῶν Αἰγυπτίων (σελ. 126-134). Ἡ ἐκθεσις αὕτη καθίσταται σκόπιμος καὶ χρήσιμος, διότι οἱ λαοὶ οὗτοι ἀποτελοῦν, ὡς γνωστόν, τὸ πολιτιστικὸν περιβάλλον τοῦ λαοῦ τῆς Π. Διαθήκης. Θὰ ἀνέμενέ τις μάλιστα πλέον ἐκτενὲς τὸ τμήμα τοῦτο, λαμβανόμενης ὑπ' ἑξέως τῆς ἐκτάσεως τοῦ ὅλου ἔργου. Ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος τμήματι οὐδεμίαν προσωπικὴν ἐρευνᾶ ἐπιχειρεῖ ὁ σ., ἀρκούμενος εἰς τὰ ὅσα ἔχουν ὑπ' ἄλλων ἐπὶ τοῦ θέματος γραφῇ. Τοῦτο δ' ἀνομολογεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ ἰδίου (σελ. 126). Μετὰ τὴν βραχεῖαν εἰσαγωγικὴν ταύτην ἐργασίαν ἐξετάζονται συστηματικῶς ἡ ἔννοια καὶ ἡ ψυχολογία τῆς ἁμαρ-

τίας (σελ. 134-164), αἱ συνέπειαι αὐτῆς διὰ τὸν ἄνθρωπον (σελ. 165-244), ἡ στάσις τῆν ὁποίαν ὁ Θεὸς τηρεῖ ἐναντι τῆς ἁμαρτίας (σελ. 244-286), ἡ ἄφεσις καὶ ὁ ἐξίλασμός (σελ. 287-325), ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ θυσία (σελ. 325-380) καὶ ἡ συλλογικὴ εὐθύνη ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ (σελ. 380-400). Τὰ ἐν τῷ μέρει τούτῳ ἐξεταζόμενα θέματα τυγχάνουν λίαν ἐνδιαφέροντα, περισσότερον δὲ τὸ τελευταῖον ἐξ αὐτῶν, τὸ ὁποῖον σχετίζεται πρὸς σπουδαιότητα ἀπόψεις τῆς Π. Διαθήκης περὶ τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἀνθρώπου εὐθύνης. Εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι καίτοι τὸ μέρος τοῦτο τυγχάνει κατ' ἐξοχὴν θεολογικόν, ἐν τούτοις χρησιμοποιεῖται καὶ ἐν αὐτῷ γλωσσικὸν ὕλικόν ἐκ πληθύος παλαιοδιαθηκικῶν χωρίων, ὡς καὶ σημασιολογικά συμπεράσματα συναχθέντα ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς ἐργασίας. Προφανῶς τοῦτο γίνεται πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ τοῦ σ. σκοποῦ, ὅστις εἶναι ἡ ψυχολογικὴ ἀνάλυσις καὶ ὁ ἐπακριβὴς καθορισμὸς τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων τῆς ἁμαρτίας.

Ἐν τῷ τρίτῳ μέρει, τὸ ὁποῖον εἶναι κυρίως σωτηριολογικόν, ἐξετάζεται ἡ ἱστορία τῆς ἁμαρτίας καὶ δὴ ἡ προέλευσις αὐτῆς ἐν τῷ κόσμῳ, ὡς καὶ τὰ κατὰ στάδια ἀποκαλυφθέν θεῖον σχέδιον τῆς λυτρώσεως ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ τῶν συνεπειῶν αὐτῆς. Τὰ στάδια ταῦτα παρουσιάζονται διὰ σειρᾶς σωτηριολογικῶν «διαθηκῶν» μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἀποκορυφούμενων ἐν τῇ «καινῇ διαθήκῃ» τῆς λυτρώσεως ἐκ τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς πλήρους ἀποκαταστάσεως τῶν πρωταρχικῶν σχέσεων μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Οὕτω διακρίνονται δέκα τμήματα καὶ δὴ 1) ἡ δημιουργία καὶ ἡ πτώσις (σελ. 404-432). 2) Ὁ Νῶε καὶ ὁ κατακλυσμὸς (σελ. 432-438). 3) Ἀβραάμ, Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ (σελ. 438-444). 4) Ἡ ἱστορία τοῦ Ἰσραὴλ (σελ. 444-463) 5) Ὁ Δαυὶδ καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ (σελ. 463-481). 6) Ἡ «καινὴ διαθήκη» (σελ. 481-512). 7) «Οὐρανὸς καινὸς καὶ γῆ καινὴ» (σελ. 512-547). 8) Ὁ Γίαχβὲ καὶ τὰ ἔθνη (σελ. 547-563). 9) Τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα (σελ. 563-576). 10) Ἀτομικαὶ ἀπόψεις (σελ. 576-585).

Μετὰ ταῦτα παρατίθεται τὸ παράρτημα, διὰ τοῦ ὁποίου, ὡς ὁ σ. ἀναφέρει (σελ. 589), ἀποσκοπεῖται ἡ συμπλήρωσις τῶν συμπερασμάτων τῆς προηγηθείσης, ἐρευνῆς. Ἐν αὐτῷ χρησιμοποιεῖται ἡδὴ ἐπεξεργασμένον ὕλικόν κυρίως ἐκ τῶν σχετικῶν ἔργων τῶν G. F. Moore, *Judaism in the first centuries of the christian era, The age of the Tannaim*, Cambridge, 1927, J. Bonsirven, *le Judaïsme palestinien au temps de Jésus-Christ*, Paris, 1935, W. Bousset-H. Gressmann, *Die Religion des Judentums im späthellenistischen Zeitalter*, Tübingen, 1926. Τὸ ἐν λόγῳ παράρτημα διαιρεῖται εἰς τὰς ἐξῆς τρεῖς παραγράφους: 1) Ἡ ἁμαρτία καὶ αἱ συνέπειαι αὐτῆς (σελ. 589-592). 2) Ἡ προέλευσις τῆς ἁμαρτίας (σελ. 592-595) καὶ 3) Ἡ συγχώρησις τῆς ἁμαρτίας (σελ. 595-598). Προφανῶς ὁ σ. ἐπεθυμῇ νὰ ἐκθέσῃ καὶ τὰς ἐσχολογικὰς ἀπόψεις τῆς περὶ ἁμαρτίας θεολογίας τοῦ μεταβιβλικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Δὲν πράττει ὁμως τοῦτο διότι, ὡς γράφει (σελ. 598), θὰ ἦτο ἡναγκασμένος νὰ ἐκταθῇ ἔτι πλέον. Διὰ τοῦτο ἀρκεῖται νὰ παραπέμψῃ τὸν ἐνδιαφερόμενον ἀναγνώστην εἰς τὰ κυριώτερα ἐπὶ τοῦ θέματος ἔργα, ἐν οἷς καὶ τὰ προαναφερθέντα. Τὴν ὅλην ἐργασίαν κατακλείουν πίνακες συγγραφῶν καὶ ἀγιογραφικῶν χωρίων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερόν, ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ Porúbcan εἶναι ἀξιοπρόσεκτος. Ὁ σ. κινεῖται εὐχερῶς τόσον εἰς τὸν χώρον τῆς βιβραϊκῆς γλώσσης, ὅσον καὶ εἰς τὸν κόσμον τῶν θεολογικῶν ἰδεῶν τῆς Π. Διαθήκης καὶ τοῦ βιβλικοῦ περιβάλλοντος, παρουσιάζων λιπαρὰν γνώσιν τῶν προβλημάτων καὶ τῆς σχετικῆς διεθνούς βιβλιογραφίας, τὴν ὁποίαν δαψιλῶς χρησιμοποιεῖ καὶ παραθέτει κεχωρισμένως εἰς ἕκαστον κεφάλαιον. Ἡ διακίνησις τοῦ ὅμως ἐντὸς τῆς ἐκτεταμένης ταύτης περιοχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἡβλημένως εἰσῆλθεν, ἡνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐπιδοθῇ εἰς σύνθεσιν μᾶλλον ἢ εἰς ἐργασίαν βάθους, τοῦθ' ὅπερ καὶ ὁ ἴδιος ἀντιλαμβάνεται καὶ ἐμμέσως ὁμολογεῖ (σελ. XV). Παρ' ὅλον δὲ τὸν σεβασμὸν τὸν ὁποῖον ὀφείλει τις πρὸς τὴν φιλοπονίαν τοῦ σ., θὰ ἡδύνατο νὰ ὑποστηρίξῃ, ὅτι ἡ συσσώρευσις τοσούτου ὕλικου δὲν ἦτο ἀπολύτως ἀπαραίτητος. Συναφῶς δέον νὰ τονισθῇ, ὅτι ὁ σ. χρησιμοποιεῖ φρασεολογίαν πλέον τοῦ συνήθους ἀναλυτικὴν καὶ μάλιστα διὰ πράγματα αὐτόνῃ-

τα, ἐνῶ θὰ ἔδει νὰ ᾔτο συντομώτερος. Ἡ συνεχὴς ἐνημέρωσις τοῦ ἀναγνώστου ἐπὶ τοῦ ἐκτι-
θεμένου ὕλικου, τοῦ τρόπου ἐργασίας κ.τ.τ. (βλ. π.χ. προχείρως σελ. XIV, 3,125,404,589
κλπ) δὲν νομιζομεν ὅτι ᾔτο ἀναγκαία. Οὔτε ἐχρειάζετο νὰ ἐξαρθοῦν ἡ αὐθεντικότης καὶ ἡ
σπουδαιότης τῶν βιβλίων τῆς II. Διαθήκης (σελ. XIII), ἢ νὰ ἀναφερθῇ, ὅτι τὰ δευτεροκα-
νονικὰ βιβλία δὲν ἀναγνωρίζονται ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν προτεσταντῶν ὡς μέρος τῆς
Ἀγίας Γραφῆς, ἀποκαλούμενα ὑπ' αὐτῶν «ἀπόκρυφα» (σελ. XIV), ἢ νὰ γραφῇ, τί εἶναι
ὁ μεταβιβλικὸς Ἰουδαϊσμός (σελ. 589). Πάντα ταῦτα καὶ ἄλλα τινὰ παρόμοια, τὰ ὅποια
ἀναφέρει ὁ σ., δὲν ἀγνοοῦνται ὑπὸ ἀναγνωστῶν τοιαύτης εἰδικῆς μελέτης. Ἐξ ἄλλου ἐν σελ.
404 ἐξετάζων ὁ σ. τὴν ἐν Γεν. 2 ἐξ. γνωστὴν περὶ τῆς πτώσεως διήγησιν γράφει, ὅτι ἡ ἐξε-
τασις θὰ γίνῃ ἐκ τοῦ παραδεδομένου κειμένου δηλῶν, ὅτι δὲν θὰ ἀσχοληθῇ περὶ τὸ ὅλον
πρόβλημα τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς τῆς Πεντατεύχου. Ἀλλ' οὐδεὶς θὰ ἀνέμενε νὰ ἴδῃ τὸν σ.
ἀσχολούμενον περὶ τὸ ἀσχετον πρὸς τὸ θέμα πρόβλημα τοῦτο. Γράφει ὅμως οὕτως, ἵσως διότι
δαισιθάνεται, ὅτι ἡ κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἔρευνα τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου δὲν ἱκανοποιεῖ, ὡς
ἀγνοοῦσα ὑπάρχοντα φιλολογικὰ προβλήματα. Παρὰ ταῦτα δέον νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς ἀξιό-
λογον τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Forūban, λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὄψει, ὅτι μέχρι τοῦδε
οὐδεμία ἐργασία ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ ἔχει συγγραφῇ τόσο ἐκτενῶς καὶ συστηματικῶς.

Ὑφηγητὴς Π. ΣΙΜΩΤΑΣ